

Народні пісні в записах Павла Тичини / Упоряд. і примітки В. І. Суржі. Вступ. ст. О. А. Правлюка. — К., 1971.

Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу / Упоряд. і примітки О. І. Дея та С. Й. Грици. Вст. ст. О. І. Дея. — К., 1971.

Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка / Упоряд., вступ. ст. та примітки М. Т. Яценка. — К., 1971.

Народні пісні в записах Степана Руданського / Упоряд., вступ. ст. і примітки Н. С. Шумати. Нот. матеріал упоряд. З. І. Василенко. — К., 1972.

Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської / Упоряд., вступ. ст. і примітки М. В. Гуця. — К., 1972.

Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича / Упор., вступ. ст., примітки М. Й. Шалати. — К., 1973.

Народні пісні в записах Івана Манжури / Упоряд. вступ. ст. і примітки Л. С. Каширіної. — К., 1974.

Народні пісні в записах Михайла Павлика / Упоряд. і примітки О. І. Дея та В. А. Качкана. — Вст. ст. О. І. Дея. — К., 1974.

Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах / Упоряд. вступ. ст. і примітки О. І. Дея та В. Г. Пінчука. — К., 1974.

Народні в записах Панаса Мирного та Івана Білика / Упоряд., вступ. ст. і примітки І. В. Хланти. — К., 1977.

Народні пісні в записах Петра Козланюка / Упоряд., вступ. ст. і примітки Н. С. Шумати. — К., 1978.

Народні пісні в записах Марка Вовчка. Двісті укр. пісень / Упоряд., післямова і примітки О. І. Дея. — К., 1979.

Народні пісні в записах Трохима Романченка / Упоряд., вступ. ст. і примітки Л. С. Каширіної. — К., 1980.

Народні пісні в записах Осипа Маковця / Упоряд., вступ. ст. і примітки А. В. Качкана. — К., 1981.

Народні пісні в записах Івана Франка / Упоряд., вступ. ст. і примітки О. І. Дея. 2-е вид., доповн., і переробл. — К., 1981.

Народні пісні в записах Івана Вагилевича / Упоряд., вст. ст. і примітки М. Й. Шалати. — К., 1983.

Народні пісні в записах Михайла Яцкова / Упоряд. О. І. Дея та М. М. Ільницького. Вступна ст. і примітки М. М. Ільницького. — К., 1983.

Народні пісні в записах Миколи Гоголя / Упоряд., післямова і примітки О. І. Дея. — К., 1985.

Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького / Упоряд., вступ. ст. і примітки О. І. Дея. — К., 1985.

Українські народні пісні в записах Олександра Потебні / Упор., вступ. ст. і примітки М. К. Дмитренка. — К., 1988.

Українські народні пісні в записах Миколи Лисенка / Упоряд., вступ. ст., примітки Л. О. Єфремової. — К., 1990, кн. І.

Чи не найбільше записів видатних людей — кобзарів, лірників, діячів культури зберігаються до цього часу у рукописних фондах Інституту ім. Рильського НАН України. Серед них такі унікальні, як матеріали Порфирія Мартиновича, І. Кравченка (Крюковського), Федора Грищенко (Холодного), Трифона Магадина, Марка Даниленка, Ів. Кучугури-Кучеренка, Івана Переседи, Опанаса Видюченка, Дем'яна Симла, Терентія Юхименка, носіїв народної творчості — Оксани Кобиланки, Параски Тищенкої, Мотрони Бондаренко та ін. Збереглося багато записів Степана Носа, Осипа Роздольського, Василя Кравченка, Марії Руденко, Григорія Дем'яна, Івана Гурина, Леопольда Яшенка, Петра Медведика та ін.

Перелічені вище і не згадані за браком місця імена багатьох людей, що передали нащадкам свої записи, безперечно, внесли свою частку в розбудову української культури. Наше завдання не тільки зберегти ці записи, а й опублікувати їх, зробити загальнодоступними джерелами народної культури.

Київ

Михайло ПАЗЯК

УКРАЇНСЬКА КАЗКА У НОВИХ ВИДАННЯХ

Серед європейських фольклорних традицій українська є чи не єдиною, в якій казка продовжує досить активно побутувати. Щоправда, йдеться, передусім, не про продуктивний розвиток жанру, а про активність відтворення традиційних сюжетів та образів, про виконавство та існуван-

ня значної кількості майстерних оповідачів зі значним репертуаром, що нині є непересічним явищем у прозовій традиції європейських країн. Це ж засвідчують і численні публікації казок, здійснені протягом останнього часу. Розгляд їх спонукає до роздумів не лише про долю фольклорної

традиції, а й про стан казкознавства, його здобутки та прорахунки, досить виразно віддзеркалені публікаціями цього періоду.

Палітра видань казки досить розмаїта. Це антології¹, регіональні збірники нових записів², збірники одного оповідача³, жанрово-тематичні збірники⁴, перевидання зібрань відомих збирачів минулого⁵, видання казок у записах письменників⁶ та численні популярні видання⁷. Цей перелік окреслює основні напрямки роботи казкознавців і водночас увиразнює прикрасу особливості — відсутність академічних публікацій, що відображали б сьогодення казкової традиції і ґрунтувалися б на сучасних записах, здійснених за допомогою новітніх методик із застосуванням фоно- та відеофіксуючої апаратури, а також збірок, що репрезентували б багатіші архівні колекції та подавали б науковий коментар, атрибуцію текстів тощо. Однак згадуючи про це, не оминати “загального місця”, що стало прикметою сьогодення, — нарікання на матеріальну скруту. Адже саме нею спричинено те, що підготовлена до друку гритомна антологія сучасних записів української казки, так само як і перші томи зібрання П. Чубинського, виконані за сучасними едичійними вимогами ще на початку 1990-х років, досі не вийшли друком. Тож доводиться констатувати, що в наш час наукова книга не витримує економічної конкуренції з масовими виданнями, адже видатки на неї досить значні, а коло “споживачів” обмежене.

Однак мова не про те, що досі лежить у видавничих шухлядах, а про видання, котрі вже стали надбанням читацького й наукового загалу (одразу ж зазначимо, що численні збірники, розраховані на масового читача, також стають істотним джерелом пізнання стану традиційної творчості, бо дають науковцям відомості щодо побутування й поширення сюжетів, коло носіїв казки тощо).

При розгляді публікацій впадає в око їхня неструктурованість за текстологічними та едичійними ознаками. Серед видань переважають адресовані дітям шкільного віку. Метою їх є, передовсім, задоволення інтересу читачів до захоплюючих казкових подій, вони спрямовані також і на виховання у читачів моральних чеснот та етичних уявлень. Для видань цього типу наявність наукового апарату є не обов'язковою, а лише бажаною, бо крім того, що засвідчує культуру видання, виховує її і в читачів. Показовим серед видань цього типу є збірник казок у записах відомого збирача Івана Гурина, котрий протягом свого життя зібрав величезну колекцію фольклорних записів, що зберігається у рукописних фон-

дах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Г. Рильського НАН України (див. Дмитренко, 1991). Більшість видань має більш чи менш розлогий науковий апарат, що засвідчує прагнення укладачів увести публіковані тексти до наукового обігу. І хоча такі можливості у масових публікаціях вкрай обмежені, проте в переважній більшості збірок тексти паспортизовані, а у значній частині здійснено також і аналіз сюжетного складу опублікованих текстів за системою Аарне — Гомпсона зі вказівками на порівняльний показник сюжетів (Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / Сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. — Л., 1979). Попри складність завдання для укладачів (практично в кожному з видань є окремі неточності в індексації сюжетів), прагнення це є надзвичайно плідним і викликане не просто бажанням надати більшої науковості популярній збірці. Завдяки індексації сюжетів читач дізнається про національні варіанти відомих світових сюжетів та може побачити їхні відмінності, а також має змогу віднайти у збірці й невідомі іншим традиціям твори. Особливо вагомою ця риза є у збірках, що репрезентують сучасні записи казок, бо таким чином поповнюються уявлення про сюжетний репертуар сучасної традиції.

Вартє окремої уваги питання про мовний бік збірок. Тут ми знову стикаємося з неможливістю точної передачі діалектних особливостей мови казок у популярній збірці. Через це у більшості видань твори подано у мовній редакції упорядників чи збирачів. Відтворюються лише найбільш виразні лексичні особливості мови казок. Проте навряд чи неупереджений читач спроможеться визначити, бодай приблизно, приналежність текстів до того чи іншого етнографічного регіону й говірки. Щоправда, в науці утвердилося не зовсім точне, на наш погляд, уявлення про наддіалектний характер мови фольклору, котру часто визначають як койне — “спільну мову”. Тут ми стикаємося зі своєрідним парадоксом: редаговані тексти казок потрапляють у друк і поряд із архівними джерелами та спостереженнями над живим мовним процесом стають джерелом осмислення для науковців, адже жодна зі збірок не має вказівки на характер текстологічної роботи, що її здійснив упорядник. Тож, відповідно, нема й, так би мовити, “формальних” підстав для того, щоб вважати опубліковані тексти далекими від оригіналу, котрий прозвучав в усній формі. Можна зауважити, що така практика має тривалу традицію, та досі заперечення з її приводу не висловлювалися.

Річ у тім, що для XIX ст. це було цілком прийнятне, адже і тогочасні уявлення про фольклор, і технічні засоби фіксації були відмінними від сучасних. Практика ж останніх семи десятиріч була під відчутним впливом ідеологічних чинників, тому в час, коли тотальне втручання у спонтанні суспільні та культурні процеси було нормою, не могла утвердитися вимога вказівки на ступінь редагування тексту при його публікації. Проте цей стійкий стереотип слід долати, адже лише так можна сформулювати правильні уявлення про мову фольклору. Це також буде кроком до втілення ідеї розрізнення типів видань за текстологічною ознакою: від популярних масових до академічних. Кожен з цих типів видань вимагатиме особливого текстологічного опрацювання матеріалів при поданні їх друком.

Ведучи мову про різні типи видань, зазначимо, що з фольклористичної точки зору найбільш виправданим є формування збірника за регіональним принципом або ж за творчою особистістю майстра-казкаря (див.: Буджак, 1993; Медведик, 1994; Ошуркевич, 1995; Хланта, 1995), адже саме такий тип укладання збірки найбільш повно відповідає фольклорному характеру зразків і допомагає краще зрозуміти специфіку народних творів та долати часто неусвідомлене їх ототожнення з літературними явищами. На жаль, упорядники не вдаються до укладання збірників за репертуаром оповідачів, а користуються сюжетно-тематичним принципом, хоча у попередні роки українська фольклористика здійснила чимало вдалих спроб у цьому напрямку. Згадаємо, принаймні, збірки "Казки одного села", "Зачаровані казкою", укладені за матеріалами записів видатного збирача й дослідника фольклору П. Лінтура Ю. Туряницею та І. Сеньком, а також менш відомі читачеві, оскільки були видані в Словаччині, томи видання "Українські народні казки Східної Словаччини", підготовлені М. Гиряком. Збірники такого типу дають можливість розкрити регіональну специфіку традиції, особливості її сюжетного складу, окреслити постаті майстрів казкової оповіді, показати творчу своєрідність окремих носіїв, котрі творять у межах традиції, проте щоразу через свою інтерпретацію розкривають безмежжя її можливостей. В них дуже доречно вмішувати варіанти сюжетів у записах від різних казкарів, адже саме у такий спосіб переконливо доводиться теза про творчий характер традиційної культури. На жаль, упорядники рецензованих збірок реалізували ці можливості далеко не повністю, вочевидь, тут спрацював стереотип укладання збірок антологічного типу. Бракує їм і роз-

логічних коментарів чи, принаймні, передмов збирачів, котрі могли б засвідчити багато істотних моментів побутування казки, влихнути живі риси в описи казкарів. Знову вдаючись до історичних аналогій та досвіду української фольклористики, пригадаємо, що вона однією з перших звернулася до публікації казок, введених до своєрідного етнографічного опису, що давав уявлення про особливості реального побутування казки в колі її носіїв. Вже у "Записках о Южной Руси" П. Куліша бачимо перші блискучі на той час спроби таких описів, здійснені у співпраці з Л. Жемчужниковим.

У збірниках регіонального характеру доречно подавати не лише записи, здійснені у XIX та XX ст., а й нові, що показують сьогодення традиції (Медведик, 1994). Частина таких публікацій цілком ґрунтується на власних записах упорядників (Буджак, 1993; Ошуркевич, 1995; Зінчук, 1994). Це стосується і збірок одного казкаря, котрі, на відміну від попередніх років (записи С. Пушика від Д. Юрчак, І. Сенька від М. Шопляка (Козака) та ін.), не привернули належної уваги широкого кола збирачів. Лише одна збірка (Хланта, 1995) репрезентує репертуар Д. Юрика із села Вучкове на Міжгірщині. Слід відзначити передмову, котра докладно знайомить із оповідачем, акцентує увагу на особливостях сучасного побутування казки, знайомить із технікою виконавства. Дуже цікавими видаються й спостереження збирача над різними варіантами однієї казки у записах від Д. Юрика та публікація їх у збірці. Все це надає виданню високопрофесійного характеру. Зазначимо лише, що, на жаль, і в ньому не вдалося оминати неточностей в індексації сюжетів.

Значно менш цікавими з фольклористичної точки зору видаються тематичні збірники (Хланта, 1992; Хланта 1993; Трапила коса...; Хланта, 1994; Хланта 1996). У світовій фольклористичній можна віднайти аналогічні публікації, проте популярність їх невелика, оскільки сам принцип укладання збірки за тематичною ознакою має певну внутрішню недосконалість, на наш погляд, безпосередньо пов'язану з природою самого матеріалу — традиційної творчості. Цей недолік книжки неважко помітити навіть пересічному читачеві. У виданнях, присвячених, за визначенням упорядника, "прекрасній половині людства" — жінкам, під назвами "Мамине серце" (Хланта, 1993) та "Розумниця" (Хланта, 1992) саме через такий, сказати б, "формально-тематичний" тип добору текстів уміщено казки "Брат і сестра в лісі" (СУС 318), "Вперта жона" (СУС 1365 А), "Язиката Хвеська" (СУС

1381), "На світі є і дурніші за мою жінку" (СУС 1384) та ряд ін., котрі за змістом суперечать темі збірників та їх назвам. Йдеться про те, що сам обраний підхід вимагає врахування того, що характеристики тих самих персонажів у різних казках неоднозначні. Фольклорному персонажу завжди властивий певний набір рис (тому він може розглядатися як своєрідний пучок семантичних ознак) і у різних казкових сюжетах персонаж може мати різні особливості, а отже, виступати у різних ролях. Тому тематичне розмаїття казок, присвячених жінкам, дуже значне і не обмежується лише позитивним висвітленням героїні. Що ж до жіночого начала у казках, то воно надто складне й відобразило довготривалий історичний шлях казки, зміни у свідомості її носіїв. Це ж стосується й інших тематичних збірок, зокрема, про бідність та багатство (Хланта, 1994). Навряд чи можна погодитися з твердженнями упорядника про те, що у казках знаходимо "реалістичні картини пореформеної дійсності", що казки "дають яскраве уявлення про трудову діяльність селянства", адже навіть В. Ленін, котрого рясно цитує упорядник, відзначав, що казки дають уявлення про "мрії та сподівання" народу. Казка лише зовні нагадує реальне життя, насправді в ній гіперболізується кмітливості та розум героя, на боці котрого були симпатії слухачів та оповідачів, відповідно й недоумкуватість багача набуває в ній казкових меж. Зрештою, побутова казка, про яку йдеться у збірці, має два основних типи героїв — дурня та блазня (фігляр), личини ж і ноші, котрі вони вбирають у казковій оповіді, доволі різноманітні. Через цю складність казкових оповідей їх класифікація та укладання збірки за сюжетно-тематичними ознаками завжди призводить до повторів та перегуків у тематиці казок, вмішених у різних її частинах.

Завершуючи розгляд різних типів видань, зупинимося ще на одному, а саме на перевиданнях збірок видатних фольклористів минулого. Йдеться, зокрема, про публікацію "Покуття" Оскара Кольберга (Кольберг). Перед упорядником постало доволі складне завдання: донести до масового читача записи казок, здійснені латинкою зі збереженням значної кількості діалектних рис. Вимоги популярного видання зумовили значне наближення мови казок до літературної. У сфері лексики це менш відчутно, та дуже виразно виявляється у морфології, тому, попри досить докладні вказівки щодо особливостей мовного редагування текстів, вони лише частково відображають текстологічну роботу укладача. Цими ж причинами зу-

мовлено й те, що до збірника "з етичних міркувань" не включено окремі тексти. Водночас їх перегляд засвідчує, що нині, коли фольклористика звільнилася від ідеологічного пресу, невиправданим є виключення текстів з архаїчними (інцест) та релігійними мотивами.

На початку сторіччя Б. Грінченком було здійснено видання фольклорних казок для дітей, в котрому він вдався до значної текстологічної обробки творів. Ця робота була передусім спрямована на ознайомлення читачів з надбаннями традиції і водночас на певне обмеження діалектних рис текстів. Виходячи із завдання створення масового збірника, Б. Грінченко вносив навіть більш чи менш істотні зміни у композиції творів. Цей своєрідний текстологічний експеримент був прийнятий фольклористикою, що засвідчують численні передруки казок збірки в інших популярних публікаціях (Золота книга; Трапила коса...; Хланта, 1994 та ін.). Вкрай стислі вказівки Б. Грінченка на характер роботи з текстами не дали можливості при наступних передруках засвідчувати особливості їх текстології. Тому нині виникла нагальна потреба дати коментар до текстів і відновити їхній реальний текстологічний статус. Цю мету й переслідував опублікований видавництвом "Либідь" у серії "Літературні пам'ятки України" збірник (Грінченко). У ньому не лише збережено тексти видання 1907 року, а й визначено їхні джерела, подано характеристику текстологічної роботи упорядника, коментарі до текстів та здійснено їх атрибуцію. Прагненням зберегти якомога більше рис автентичного тексту позначені й видання українських народних казок у записках письменників (Дунаєвська, 1990, 1994).

Розгляд численних казкових публікацій засвідчує активну едиційну роботу фольклористів. Особливо ж слід відзначити тих, хто не лише здійснював видання, але й наполегливо збирав народні скарби. Завдяки цьому значна кількість нових записів прикрасила збірки М. Зінчука, П. Медведика, О. Ошуркевича, І. Хланти та інших збирачів, нові записи знаходимо й у інших публікаціях (Золота книга — записи Л. Іванікової, І. Малковича та ін.; Дмитренко, 1991). Ці видання істотно збагачують наші уявлення про сюжетне багатство сьогочасної казки. Плідна робота казкознавців видається важливою ланкою національно-культурного будівництва в Україні.

¹ Золота книга казок: Українські народні казки: Для ст. шк. віку / Упоряд., передм. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської. — К., 1990 [скорочено: Золота книга];

- Українські народні казки: Для мол. шк. віку / Упоряд. та вступ. ст. Л. Дунаєвської. — К., 1995 [скорочено: Дунаєвська, 1995].
- ² Срібний волосок: Казки / Зап. й упоряд. М. Буджак. — Івано-Франківськ, 1993 [скорочено: Буджак]; Казки Західного Поділля: Антологія: Казки про тварин. Пісні-казки. Казки чарівні, соціально-побутові і притчі / Зібр. і уклав П. Медведик. Вступ. ст., приміт. та пояснення маловживаних слів П. Медведика. — Тернопіль, 1994 [скорочено: Медведик, 1994]; З невичерпної криниці: Казки українських Карпат / Зап. і упоряд. М. Зінчука. — Львів, 1994 [скорочено: Зінчук, 1994]; Чарівне кресало: Українські народні казки з Волині і Полісся / Зап., упоряд., вступ. ст. та приміт. О. Ф. Ошуркевича. — Львів, 1995 [скорочено: Ошуркевич, 1995].
- ³ Добра наука: Українські народні казки, записані від Д. Юрика / Зап. текстів, упоряд., вступ. ст. І. В. Хланти. Підгот. текстів та словник М. І. Хланти-Офішинської. — Ужгород, 1995 [скорочено: Хланта, 1995].
- ⁴ Розумниця: Українські народні казки / Упоряд., вступ. ст., приміт. та словник І. В. Хланти, М. І. Хланти. — Ужгород, 1992 [скорочено: Хланта, 1992]; Мамине серце: Українські народні героїко-фантастичні казки / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та словник І. В. Хланти, М. І. Хланти. — Ужгород, 1993 [скорочено: Хланта, 1993]; Трапила коса на камінь: Українські народні соціально-побутові казки / Упоряд., підгот. текстів, вступ. стаття, приміт. та словник І. В. Хланти. — Ужгород, 1993 [скорочено: Трапила коса...]; Казки про бідних і багатих: Українські народні соціально-побутові казки / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та словник І. В. Хланти. — Ужгород, 1994 [скорочено: Хланта, 1994]; Казкар: Народні казки Українських Карпат: Для мол. і серед. шк. віку. Вип. I / Упоряд., підгот. текстів, приміт та словник І. В. Хланти. Вступ. ст. І. В. Хланти, Р. А. Офішинського. — Ужгород, 1996).
- ⁵ Кольберг О. Казки Покуття / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та словник І. В. Хланти. — Ужгород, 1990 [скорочено: Кольберг]; Українські народні казки, вибрані для дітей / Упоряд. Б. Грінченко; Передм., атрибуція текстів та комент. О. Ю. Брішиної. — К., 1994 [скорочено: Грінченко].
- ⁶ Дунаєвська Л. З живого джерела: Українські народні казки в записах, переказах та публікаціях українських письменників. — К., 1990 [далі скорочено: Дунаєвська, 1990]; Дунаєвська Л. Ф. Летючий корабель: Українські народні казки у записах українських письменників XIX — поч. XX ст.: Для мол. шк. віку. — 2-е вид. — К., 1994 [далі скорочено: Дунаєвська, 1994].
- ⁷ Де живе жар-птиця?: Для мол. та серед. шк. віку / Зап. І. Гурин; Упоряд. і передм. М. К. Дмитренка. — К., 1991 [скорочено: Дмитренко, 1991].

Київ

Олеся БРІШИНА

КНИГА ПРО НАРОДНИЙ ОДЯГ БУКОВИНИ

М. В. Костишина.
Український народний костюм Північної Буковини.
Традиції і сучасність.

Чернівці: Рута, 1996. — 190 с.

Книга Мірри Костишиної, відомого українського етнографа і художника-модельєра, про буковинську народну ношу є одним з найцікавіших ілюстрованих видань останнього часу. У ній авторка простежує всі етапи творення народного одягу на Буковині і те, як він формувавсь у кожному куточку відповідно до навколишнього обширу (гір чи полів), історичних обставин, особливостей духовного світу буковинців.

Видання про одяг кожної місцевості в Україні викликає незвичайну цікавість і захоплення, а тим більше книга про народну ношу такої пишної, своєрідної землі, як Буковина. “Пливе Дністер тихий, як той руський народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани. По тім боці Галичина, по сім — Буковина”, — писав

Юрій Федькович — “буковинський соловій”¹. — “...Місяць сховався за гори, засвітив, засіяв, цілу Буковину золотом поволок...”². Не лише у зовнішності, а й у натурі буковинців мимоволі відбилася краса їхнього краю. “Родюче поле (...), безмірні ліси (...), а головне, стосункова свобода громадська і соціальна — все те причинювалося до виплекання народу, гордого на свою гідність (...), незалежного і характерного, — писав Іван Франко. — ...Бачимо там народ заможний, що живе патріархальним життям, любить у пишнім убранні, в зброї, в стрілецтві, народ лицарський, котрий дуже пильно дбає о свою честь, не дасть себе скривдити, не привик гнутися і ховатися з своїми чуттями й поглядами, ширий і прямодушний, гостинний в такому розмірі, о яким сьогодні